

УДК 911.52

МІСЦЕВІ ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

А. Байцар

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Наведено понад 200 місцевих географічних термінів Українських Карпат, зібраних у регіонах (Чорногори, Свидовця, Горганів, Полонини Боржави, Полонини Красної, Бескидів).

Ключові слова: верхня межа лісу, полонини, високогір'я.

Завдання нашого дослідження – проаналізувати погляди на проблему використання місцевих географічних термінів (МГТ) у географії, зокрема в ландшафтознавстві; опрацювати численні літературні джерела; розробити термінологію для значної кількості природних територіальних комплексів (ПТК) Українських Карпат.

Окремі питання топоніміки розглянуто у працях географів, істориків, етнографів та мовознавців від часу виникнення цих наук. Крім того, географи самі нерідко були творцями топонімії, даючи назви материкам, островам, гірським системам тощо. Першим дослідником народної географічної термінології в Україні був С. Рудницький (1877–1937) – основоположник української національної географії. У Львові 1908 р. у “Збірнику математично-природописно-лікарської секції” (Т. 12, вийшла його праця “Начерк географічної термінології”. На окупованій більшовиками Україні такі дослідження проводив П. Тутковський. Він створив словник геологічної термінології, до якого ввійшло близько 5 000 українських наукових термінів [6].

У Росії В. Докучаєв використовував народні назви для позначення основних типів ґрунтів. Цим шляхом пішов Г. Морозов – основоположник російського лісівництва, який розробив лісову типологію. У ландшафтознавстві проблему використання народних географічних термінів досліджував М. Солнцев [5], який упродовж десятків років зібрав декілька тисяч російських народних географічних термінів. Що стосується України, зокрема Українських Карпат, то треба назвати унікальну працю на цю тему Б. Лящука “Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій” [4].

Щораз в географічній літературі пропонують питання про необхідність використання народних географічних термінів у ландшафтознавстві [1–4]. Для значної кількості ПТК Українських Карпат наукова географічна термінологія розроблена ще недостатньо.

Ландшафтознавство нині потребує сотні нових термінів для позначення різних ПТК. Протягом десяти років нам вдалося зібрати близько 200 місцевих географічних термінів Українських Карпат, багато з них – безпосередньо під час експедиційних робіт у Карпатах, також немало термінів запозичено з художніх творів, наукових праць тощо.

Наша мета – привернути увагу широкого кола науковців до народної української географічної термінології, яка винятково багата й своєрідна, адже й досі чимало вчених у пошуках нових наукових термінів охоче звертаються до іноземних мов, забуваючи, перекручуючи вивірені віками МГТ. Проте народнорозмовна мова була й надалі залишається невичерпним джерелом, з якого постійно, переважно через мову художньої і наукової літератури, відбувається процес оновлення української літературної мови. “Кожна літературна мова, – як писав Франко, – доти жива і здібна до життя, доки має можливість з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності, а значить, збагачуватись новими термінами і висловами..., а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватись чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору”.

На думку Е. Мурзасва (Мурзасв, 1974), місцевий термін – це універсальний ключ, який в умілих руках вирішує багато як семантичних, так і інформаційних завдань. І будь-яке ландшафтне дослідження потрібно розпочинати з вивчення місцевих географічних термінів, тим більше коли вони стосуються такого унікального району, як Українські Карпати, адже у МГТ прихований значний і багатоплановий інформаційний потенціал.

Розглянемо зміст найпоширеніших народних географічних термінів у Карпатах.

Гора, вершина, хребет. 1. Аршиця – стрімка, кам’яниста, дика гора, вершина; сонячний не заліснений схил гори. 2. Бердо – невисока гора, горбок; скеляста гора; стрімкий схил; скелястий обрив. 3. Бескед – крутий схил гори, круча. 4. Бескид – нагір’я; гірський хребет, який є вододілом; крутий схил гори, круча; гірський яр; гірський ліс. 5. Бовд – велика піскова гора. 6. Бовдур – скеля. 7. Боуд – скеля; камінь з грубими формами. 8. Горда – скеля; камінь з грубими формами; пусте, “дурне” поле (схил); гора, заросла лісом тільки на вершині. 9. Голя – гола, непокрита рослинністю вершина. 10. Горбака – невисока з пологими схилами гірка. 11. Горган – висока кам’яниста гора. 12. Грунь – невисока гора з м’якими контурами, горб; кам’янистий верх; верхня частина гірського хребта; гірське пасовище; кругла лісиста дорога. 13. Діл – гора, хребет, що розділяє два села, дві ріки тощо; гора, хребет з незалісненими схилами, що зайняті сільськогосподарськими угіддями; уламок скелі, гори. 14. Ки(і)чера – гора з залісною вершиною; висока гора напівпокрита лісом; гребінь дахоподібної форми; гора, вкрита лісом, за винятком вершини; скеляста вершина; просто “гора”. 15. Кізли – (від “кізли” – крокви на даху будинку, де дах має гостру форму) – вершина пірамідальної, тригранної форми. 16. Кечера – верх гори. 17. Клива – незаліснена кам’яниста гора. 18. Китиця – гора із залісною вершиною. 19. Магу(а)ра – горб, підвищення, курган; висока відокремлена вершина, гора. 20. Менчул (Менчелик, Мунчелик, Мунчель, Менчиль) – гора, горбок. 21. Озірний – оглядовий хребет, з якого видно навколишню природу. 22. Планина – полонина. 23. Пікуй – гостра вершина. 24. Пліш(ин)а – гора з незалісною вершиною; саме лиса вершина. 25. Ребра – скелястий хребет (гребінь); крутий ламаний схил. 26. Ріг – гостра вершина. 27. Рипа – скеляста вершина; обривиста скеля; кам’янистий схил, щілина, прірва. 28. Татра – скеляста вершина; велика гранітна скеля. 29. Щовб – вершок гори; стрімка, скеляста вершина, скеля. 30. Шпиці – дуже гострі, скелясті вершини.

Від’ємні форми рельєфу (яр, балка, долина, улоговина). 1. Вертеп – обривистий глибокий яр; печера; кам’янисті важко прохідні ділянки. 2. Вивіз (увіз) – дорога серед гір між високими стрімкими схилами. 3. Гавра – печера, яма. 4. Дебра – глибока долина в лісі. 5. Доли – низини. 6. Драл – рівчак, вироблений водою в м’яких шарах між твер-

дими породами. 7. Жолоб – глибока, вузька долина. 8. Зво(і)р – глибокий яр; суха долина; заджерелена, багниста. 9. Коліно – поворот річкової долини приблизно на 90°. 10. Корито – врізане русло річки. 11. Куєви – гірські нетрі, провалля. 12. Переділля – перевал. 13. Поділ – місце під горою, височиною; берегом. 14. Перениз – знижена долина (не річкова) між двома хребтами, вершинами. 15. Подина – долина в лісі; низьке затоплюване місце; долина між горами. 16. Порічина – стариця. 17. Поточчина – долина потоку. 18. Припір – стрімкий, скелястий уступ. 19. Присліп – сліпа, закрита долина, улоговина. 20. Провал – обрив, обвальна стінка. 21. Пропасть – стрімкий обривистий схил. 22. Розколина – вузька, витягнута долина між двома хребтами. 23. Рів – уриваний яр; штучне заглиблення. 24. Річище – стариця, старе русло. 25. Скок(и) – скелясті виступи в руслі ріки, пороги, ребра. 26. Увіз – ущелина. 27. Улоги – цирки, кари. 28. Урвище – груба нависла скеля; глибока щілина в скелі. 29. Фоса – рівчак, канава, прокладена людиною. 30. Цара – долина. 31. Штоля – глибока щілина в скелі; груба нависла скеля. 32. Язвір – глибокий яр із джерельним потоком. 33. Яма – долина, котловина. 34. Яруга – великий яр. 35. Яскнinja – печера.

Угіддя, схили (інші форми рельєфу). 1. Бутан – зруб, місце лісосік. 2. Го(а)лиця – поляна в лісі. 3. Готар(а) – кам'янисте неврожайне місце; межа, вододіл. 4. Занога – урочище між вершинами. 5. Зарінок – береги, вкриті алювіальними відкладами; прибережні луки, пасовиська. 6. Куява – пусте відлюдне місце. 7. Лаз – сіножать (поляна) в лісі. 8. Обіч – схил гори. 9. Обнога – підшва гори; підніжжя. 10. Перелука – поляна, сіножать серед лісу. 11. Піскун – низька піщана місцевість. 12. Прилоги – продовження схилу тераси. 13. Припічок – крутий схил гори; крута, спадиста ділянка гірської дороги. 14. Просіка – смуга (лінія) вирубки у лісі. 15. Прочерт – поляна-корчунок у лісі. 16. Рінь – прибережний пісок, гравій, галечник; берег річки вкритий піщано-галечниковими наносами. 17. Стрімина – крутий схил, стрімке місце. 18. Толока – літне пасовисько для худоби. 19. Царинка – загороджене поле, луг, город біля хати; рілля, оброблене поле; антропогенні луки в лісі.

Аквальні ПТК. 1. Бо(у)льбана – вир, глибоке неспокійне місце в річці. 2. Бомбело – глибока вода нижче водоспаду; яма з водою в старорічищі. 3. Боркут – джерело вуглекислих (газованих) мінеральних вод; вуглекисла мінеральна вода; місцевість з вуглекислою мінеральною водою. 4. Вершад – верхів'я, початок ріки (поток); джерело, витік. 5. Вир – крутіж на річці. 6. Вікно – глибоке (небезпечне) місце в ріці, озері; відкрита вода, що заростає у болоті; вир; висхідне джерело. 7. Габа, габик – пережат, хвиля. 8. Гать – гребля, насип, загата на річці; шлях насипом через ріку, болото; підгачена, стояча вода. 9. Голови(иця) – витік, початок ріки. 10. Гоц – водоспад. 11. Грузи – небезпечні, грузькі місця. 12. Гуркало – невеликий (низький) водоспад. 13. Гук – великий, гукливий водоспад. 14. Каплівець (від капати), скап – водоспад на потоці з незначним стоком. 15. Капко – джерело з незначним дебітом (від капати). 16. Кашиця – обшивка з дерев (каміння) для захисту берегів. 17. Нора – глибоке джерело; місце тимчасового виходу підземних вод на поверхню. 18. Околина – великий закрут. 19. Розтоки – місце злиття (розгалуження) двох рік. 20. Сировиця – солоня вода. 21. Тама – гребля, загата. 22. Терло – місце нересту риби. 23. Росіш – розгалуження річок. 24. Цовт – гостра скеля на дні річки. 25. Цюркало – джерело з відводом і скапом води, жолобок для перехоплення води. 26. Ши(е)піт – каскад на річці; гомінний потік. 27. Шнурів – прямолінійна ділянка русла зі спокійною течією. 28. Шурчин – бурхлива ділянка русла з гомінною течією. 29. Щава – джерело зі кислою водою; місцевість, укрита щавлем (кваском).

Гірські породи, природно-географічні процеси і погодні явища. 1. Багва – мокра, заболочена місцевість. 2. Багно – болото на луці, полі, мохове болото (глух). 3. Балта – болотистий діл, долина з болотом. 4. Баюра – яма, калюжа з рідким болотом (брудною водою). 5. Болвани – скелясті блоки, великі безформні камені, грубі форми. 6. Верем'є – добра погода (або погода взагалі). 7. Гниляк – заболочений потік (із застійливими водами). 8. Греготи – кам'яні розсипища, класично виражені лише в Горганах. 9. Груз – густе, в'язке, тягуче болото на стежці, шляху. 10. Дзега – вітровал у лісі. 11. Драговина – хитке податливе болото, мокре нестійке місце. 12. Зарва (зарвиця) – обрїю, обвал, зсув. 13. Заруло – зарево. 14. Злом – бурелом у лісі. 15. Калабаня – неглибока, яка пересихає, калюжа на шляху, стежці. 16. Легіт – вітерець. 17. Лупак – сланець. 18. Ляпавка – рідке болото на шляху, стежці. 19. Маско(а)ла – вогка, болотиста місцевість, липке болото. 20. Місиво – перемішане липке болото на шляху, стежці. 21. Мочар – підмокле поле, сіножать у долині; мокра низовинна місцевість. 22. Млака – вологе поле, підмокла лука; соковита трава на болоті. 23. Мражиця – болото в лісі. 24. Мреч – мряка, туман. 25. Облаз – обрив, круча. 26. Осовина – зсув, зсувний схил. 27. Плови – великі раптові дощі, повінь. 28. Плюва – дощова погода. 29. Провал – обрив. 30. Ржавець – рідке болото іржавого кольору. 31. Сага – болото па полонині; мулисте болото. 32. Саун – лавина. 33. Серен – замерзлий сніг. 34. Спад – роса на квітах. 35. Трясовина – густе глибоке болото. 36. Цекоти – дрібний щербенистий матеріал, яким покриті схили, що утворився внаслідок вивітрювання. 37. Цолован – великий валун на дні річки. 38. Шаруга – заметіль, хурделиця. 39. Шутер – дрібне каміння.

Рослинний і тваринний світ. 1. Баштарник – смерековий праліс. 2. Бір – сосновий ліс. 3. Бечка – верба, лоза. 4. Блават – волошка. 5. Бучина – буковий ліс. 6. Вибірка – білка. 7. Виверт – дерево, вивернуте вітром місце, з якого вітер вивернув дерево. 8. Вино – виноград. 9. Гаджучка, гаджуча – молода смерічка. 10. Гачуга – висока смерека. 11. Готур – тетеря, глухар. 12. Гуща – густий (тяжкопрохідний) ліс. 13. Дзега – вітровальне, важкопрохідне місце. 14. Дземір (земір) – нетрі, густий темний ліс. 15. Діброва – дубовий ліс. 16. Дик – дикий кабан. 17. Жовна – дятел. 18. Жереп – гірська сосна (субальпійський чагарник). 19. Занядрт – нетрі. 20. Запуст – лісокультура, молоді лісопосадки. 21. Извір – лісова хаща; дике, непрохідне місце. 22. Конар – товста гілка. 23. Косодеревина – гірська сосна. 24. Клебук – гушавина. 25. Кумбук – дерево, у якого зрубаний верхок і воно росте вище. 26. Лелич – вільха зелена (субальпійський чагарник). 27. Полонина – альпійсько-субальпійські луки. 28. Пергач – кажан. 29. Пструг – форель. 30. Рапавка – жаба. 31. Сигла – високостовбурний смерековий ліс; гора, вкрита смерековим лісом. 32. Трам – товсте дерево, колода; тягар. 33. Трепета – осика. 34. Туршук – молодий смерековий ліс; молоді ліси; кущі. 35. Хабаз – бур'ян. 36. Хащі – низькогірні зарослі (деревні, чагарникові). 37. Хомник – хащі. 38. Хопта – бур'ян. 39. Шувар – очерет. 40. Шовкова косиця – едельвейс. 41. Чегір – чагарник. 42. Четиння – хвоя.

Використання місцевих географічних термінів допоможе досягти лаконічності в легендах ландшафтних карт, допоможе правильному написанню географічних назв. Воно може слугувати допоміжним засобом у реконструкції похідних природних територіальних комплексів (ПТК). Наприклад, за топонімічними матеріалами в разі провідної ролі ландшафтного методу спробували реконструювати після-лісові ПТК в зоні антропогенної верхньої межі лісу Українських Карпат. Однак, зазначимо, що дані топонімії потребують критичного ставлення, оскільки у назві вершин, хребтів, урочищ тощо однаково часто фіксують не тільки природні (непорушені або слабо порушені) риси

місцевості, а й ті, які вже змінила людина і дала їм назви. Отже, використання народних термінів для збагачення наукової термінології потребує комплексного (ландшафтного) підходу.

1. *Байцар А.* Використання місцевих географічних термінів у ландшафтознавстві // Україна та глобальні процеси: географічний вимір. Зб. наук. праць: у 3 т. Київ, Луцьк: Вежа, 2000. Т. 1 С. 388–390.
2. *Байцар А., Дзіковський Р.* Місцеві географічні терміни Українських Карпат як основа топонімоутворення // Створення національного інформаційного банку географічних назв: Всеукр. наук.-практ. конф. К., 1995. С. 4–5.
3. *Байцар А., Третяк О.* Греготи Українських Карпат: генезис, поширення, морфологія // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. 1998. Вип. 21. С. 36–40.
4. *Ляцук Б.* Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій. К.: ІСДЮ, 1993. 204 с.
5. *Солнцев Н.* Использование народных географических терминов в ландшафтоведении // Ландшафтоведение. М.: Изд-во АН СССР, 1963. С. 155–176.
6. *Тутковський П.* Словник геологічної термінології (проект). К.: Держвидав. УРСР, 1923. 201 с.

LOCAL GEOGRAPHICAL TERMS OF UKRAINIAN CARPATHIANS

A. Baitsar

*Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko St., 41, UA – 79000 L'viv, Ukraine*

The study embraces regions of the Ukrainian Carpathians: Chornohora, Svydovets, Gorgany, Polonyna Borzhava, Polonyna Krasna, Beskydy. Over 200 local geographical terms are collected during field studies and as a result of analysis of scientific and fiction literature. The application of the terms helps to achieve briefness in the legends of landscape maps, to establish correct spelling. It also serves as an additional source of information in retrospective landscape analysis.

Key words: the upper line of the forest, polonynas, highland.

МЕСТНЫЕ ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАЗВАНИЯ УКРАИНСКИХ КАРПАТ

A. Байцар

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. П. Дорошенко, 41, г. Львов, 79000, Украина*

Приведено свыше 200 местных географических названий Украинских Карпат, собранных в регионах (Черногоры, Свидовца, Горганов, полонины Боржавы, полонины Красной, Бескидов).

Ключевые слова: верхняя граница лесов, полонины, высокогорье.

Стаття надійшла до редколегії 16.07.2008

Прийнята до друку 20.09.2008